

**Ο ΚΑΙΣΑΡΙΟΣ ΔΑΠΟΝΤΕΣ
ΚΑΙ ΟΙ ΑΠΕΙΚΟΝΙΣΕΙΣ ΝΕΟΜΑΡΤΥΡΩΝ
ΣΤΟ ΚΑΘΟΛΙΚΟ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΞΗΡΟΠΟΤΑΜΟΥ**

Είναι γνωστό πως το καθολικό της αγιορείτικης μονής Ξηροποτάμου χτίστηκε στα 1763, με χρήματα που συγχέντρωσε, μετά από πολύχρονη ζητεία, ο ξηροποταμηνός μοναχός Καισάριος Δαπόντες (1713-1784), ένας από τους γνωστότερους και πολυγραφότερους Έλληνες λόγιους του καιρού του¹. Νεότερες έρευνες έδειξαν ότι στον Καισάριο οφείλεται επίσης η οργάνωση του προγράμματος του όλου έργου², αλλά και το εικονογραφικό πρόγραμμα της τοιχογράφησης του καθολικού³, που έγινε στα 1783, από το συνεργείο των βορειοηπειρωτών ζωγράφων Αθανασίου, Κωνσταντίνου και Ναούμ⁴. Η τοιχογράφηση παρουσιάζει την ιδιάζουσα πρωτοτυπία να περιλαμβάνει στη θεματογραφία της, εκτός των γνωστών προσώπων και σκηνών του συνηθισμένου αγιογραφικού κύκλου, και έναν μεγάλο αριθμό νεομαρτύρων. Θέμα του παρόντος άρθρου είναι ο προσδιορισμός των πηγών στις οποίες βασίστηκε η εν λόγω θεματογραφική πρωτοτυπία, καθώς και η ανίχνευση των κινήτρων που οδήγησαν τον Καισάριο σ' αυτήν.

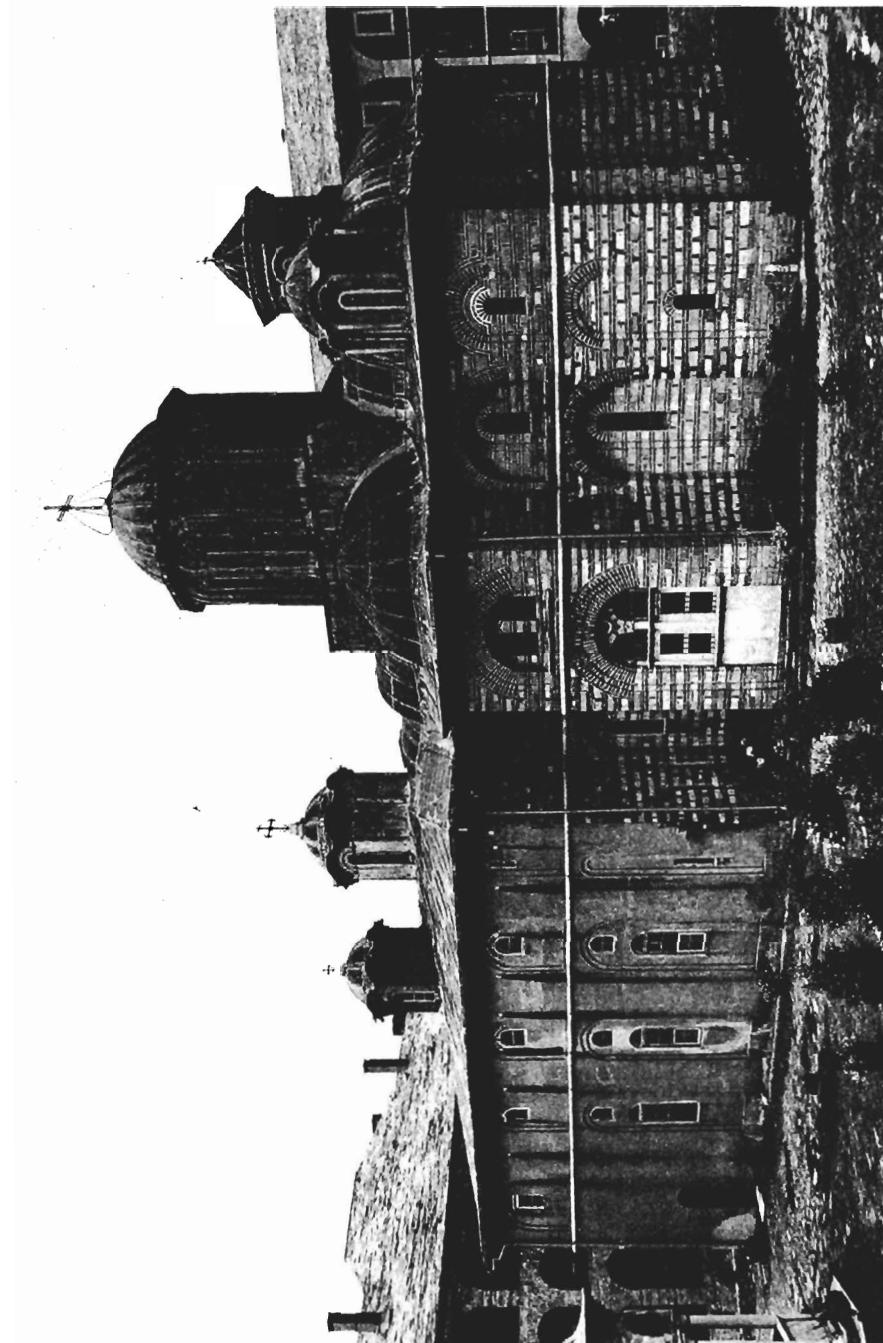
Στην τοιχογράφηση του καθολικού εικονίζονται συνολικά 34 νεομάρτυρες. Οι 32 από αυτούς εικονίζονται (ανά 8) στους πεσσούς που διαχωρίζουν την κυ-

1. Ευδόκιμος Ξηροποταμηνός, Ή εν Αγίῳ Όρει Άθω ιερά, βασιλική, πατριαρχική και σταυροπηγιακή, σεβασμία μονή του Ξηροποτάμου, Θεσσαλονίκη-Σέρρες 1926, Θεσσαλονίκη²1971, σσ. 78-79.

2. Βλ. Μ. Δ. Πολυβίου, *To καθολικόν της μονής Ξηροποτάμου*, Θεσσαλονίκη 1993, ανέκδοτη διδ. διατριβή. (Περιληφή της υπό τον τίτλο «Σχεδιασμός και κατασκευή στη ναοδομία του 18ου αι. – Η περίπτωση του καθολικού της Μ. Ξηροποτάμου» στο περιοδικό *Μνημείο και περιβάλλον* 2, 1994, 84-90).

3. Βλ. Μ. Δ. Πολυβίου, «Ανέκδοτο συμφωνητικό σχετικά με την αγιογράφηση του καθολικού της Μ. Ξηροποτάμου», *Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία*, Έκτο συμπόσιο βυζαντινής και μεταβυζαντινής αρχαιολογίας και τέχνης. Πρόγραμμα και περιλήφεις ανακοινώσεων, Αθήνα 1986, σσ. 56-57, και «Άλλα αρχειακά στοιχεία σχετικά με την αγιογράφηση του καθολικού της Μ. Ξηροποτάμου», *Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία* Έβδομο συμπόσιο βυζαντινής και μεταβυζαντινής αρχαιολογίας και τέχνης. Πρόγραμμα και περιλήφεις ανακοινώσεων, Αθήνα 1987, σσ. 67-68

4. Βλ. G. Millet - J. Pargoire - L. Petit, *Recueil des inscriptions chrétiennes de l'Athon*, Παρίσι 1904, σσ. 183-184, όπου η επιγραφή σχετικά με την αγιογράφηση. Για τους ζωγράφους του συνεργείου και το έργο τους βλ. M. Χατζιδάχης, *Έλληνες ζωγράφοι μετά την Άλωση (1453-1830)*, τ. 1, Αθήνα 1987, σ. 157.

Άποψη του καθολικού της Μ. Επιρροτάμου.

ρίως λιτή από τα εκατέρωθεν παρεχκλήσια (καλύπτοντας τα δύο χαμηλότερα από τα τρία πλαίσια της κάθε πλευράς των πεσσών), ένας εικονίζεται στον τοίχο του παρεχκλησίου του Αγίου Κωνσταντίνου και ένας στο εσωρράχιο του πλαγίου παραθύρου του εξωνάρθηκα. Συγχεκριμένα:

Στους πεσσούς που βρίσκονται προς το παρεχκλήσι των Αγίων Αρχαγγέλων εικονίζονται: στον προς το iερό πεσσό οι νεομάρτυρες Ἅγιος Μιχαήλ († 1551), Ἅγιος Ιωάννης ο Λεπτουργός († 1575), Ἅγιος Νικόδημος ο Μετεωρίτης († 1551), Ἅγιος Μάρχος († 1643), Ἅγιος Δημήτριος ο Τορναράς († 1564), Ἅγιος Ιωάννης ο Κουλικάς († 1564), Ἅγιος Ιάκωβος († 1520)⁵ και Ἅγιος Δούκας ο Ράπτης († 1564), ενώ στον άλλο πεσσό εικονίζονται οι νεομάρτυρες Ἅγιος Ιωάννης ο Ράπτης Θασίτης († 1652), Ἅγιος Αθανάσιος († 1670), Ἅγιος Συμεών ο Τραπεζούντιος († 1653), Ἅγιος Ιωάννης ο Ναύχληρος († 1669), Ἅγιος Αναστάσιος ο Ζωγράφος († 1655), Ἅγιος Νικόλαος ο Καραμάνος († 1657), Ἅγιος Ιορδάνης ο Καζαντζής († 1650) και Ἅγιος Ιωάννης ο Βλάχος († 1662).

Στους πεσσούς που βρίσκονται προς το παρεχκλήσι των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης εικονίζονται: στον προς το iερό πεσσό οι νεομάρτυρες Ἅγιος Αχάκιος († 1730)⁶, Ἅγιος Χρήστος ο Αλβανίτης († 1748), Ἅγιος Ιερόθεος († ;)⁷, Ἅγιος Αναστάσιος εκ Δελβίνου († 1743)⁸, Αγία Αργυρή († 1725), Ἅγιος Παύλος ο Ρώσος († 1683), Ἅγιος Ιωάννης το παιδίον († 1748)⁹ και Ἅ-

5. Υπάρχουν δύο νεομάρτυρες με το όνομα αυτό, ένας αγιορείτης μοναχός και ο iεροδιάκονος υποτακτικός του που εμαρτύρησαν μαζί, την ίδια ακριβώς ημέρα (βλ. Νικόδημος Αγιορείτης, Νέον Μαρτυρολόγιον, Βενετία 1799, Αθήνα 3^ο1961, σ. 38-44). Απ' ό,τι φαίνεται, εδώ εικονίζεται ο γέροντας, όπως δείχνουν το μοναχικό ένδυμα και η μεγάλη λευκή γενειάδα του.

6. Παρά ότι ο εικονίζόμενος χράτα τον γνωστό συμβολικό σταυρό που σηματοδοτεί τους νεομάρτυρες, θα πρέπει να θεωρείται βέβαιο ότι πρόκειται για τον ομώνυμο Καυσοκαλυβίτη «νεοφανή όσιο» που ετελέυτησε εν ειρήνῃ στα 1730. Αυτό φαίνεται τόσο από το ότι ο μοναδικός νεομάρτυρας που φέρει το όνομα αυτό μαρτύρησε στα 1816 (βλ. I. M. Περαντώνης, Λεξικόν των νεομαρτύρων, Αθήνα 1972, σ. 55), δηλαδή πολύ αργότερα από την τοιχογράφηση του καθολικού, όσο και από το ότι η ήταν η Αχάκιου Καυσοκαλυβίτη ήταν γνωστή στον Καισάριο, ο οποίος τον αναφέρει ως πνευματικό καθοδηγητή των νεομαρτύρων Ρωμανού Καρπενησιώτου, Νικόδημου από το Αλμπασάνι και Παχώμιου Ρούσσου, οι δύο πρώτοι από τους οποίους περιλαμβάνονται σ' αυτούς που εικονίζονται στο καθολικό βλ. Καισάριος Δαπόντες, Ιστορικός Κατάλογος, στο: K. N. Σάθας, Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη, Βενετία 1872, σ. 133-4.

7. Τα μαρτυρολόγια δεν καταγράφουν κανένα νεομάρτυρα με το όνομα αυτό. Στην τοιχογράφηση εικονίζεται ως γέροντας μοναχός.

8. Κατά πάσα πιθανότητα πρόκειται για τον νεομάρτυρα που καταγόταν από το χωριό Ἅγιος Βλάσιος Ιωαννίνων (στην περιοχή του Δέλβινου), δεδομένου ότι είναι ο μόνος από τους νεομάρτυρες με το όνομα αυτό που ήταν iερωμένος, όπως και ο εικονίζόμενος βλ. Περαντώνης, ο.π., σ. 62.

9. Ο εικονίζόμενος παριστάνεται ως αγένειος νέος, ενώ στην παράσταση, δίπλα στο όνομά του, αναγράφεται η χρονολογία «1748 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ», η ίδια ακριβώς που υπάρχει και στην παράσταση του Αγίου Χρήστου του Αλβανίτη, πράγμα που σημαίνει ότι είχαν μαρτυρήσει μαζί. Αυτά, μαζί με το όνομα, είναι τα μόνα γνωστά στοιχεία για τον εικονίζόμενο, αφού στα μαρτυρολόγια δεν καταγράφεται αντίστοιχος νεομάρτυρας.

Καθολικό της Μ. Επροποτάμου.
Ο Άγιος Αχάλιος.

Καθολικό της Μ. Επροποτάμου. Δύο από τους πεσσούς
της λεήφθησαν από την παραστάσεις νεομαρτύρων.

γιος Ιωάννης ο Κύπριος († 1745)¹⁰, ενώ στον άλλο πεσσό εικονίζονται οι νεομάρτυρες Άγιος Σταμάτιος († 1680), Άγιος Ιωσήφ ο Χαλεπλής († 1686), Άγιος Αγγελής ο Χρυσοχόος († 1680), Άγιος Ζαχαρίας ο εν Κορίνθῳ († 1684), Άγιος Γαβριήλ († 1676), Άγιος Χριστόδουλος ο εκ περιτομής († ;)¹¹, Άγιος Κυπριανός († 1679) και Άγιος Ρωμανός († 1694).

Στον τοίχο του παρεκκλησίου των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης εικονίζεται ο νεομάρτυρας Άγιος Νικόλαος ο Νέος († 1672). Τέλος στον εξωνάρθηκα, στο εσωρράχιο του πλαγίου παραθύρου, εικονίζεται ο νεομάρτυρας Άγιος Νικόδημος († 1722)¹².

Οι νεομάρτυρες που είναι ζωγραφισμένοι στους πεσσούς εικονίζονται ως τη μέση. Ο Άγιος Νικόδημος εικονίζεται ολόσωμος, όπως και ο Άγιος Νικόλαος ο Νέος, ο οποίος αποτελεί για τη μονή ιδιαίτερα τιμώμενο πρόσωπο, εξαιτίας του ότι σ' αυτή φυλάσσεται η κάρα του και τεμάχια των οστών του¹³.

Ασφαλώς το πρώτο ζητούμενο που τίθεται είναι να προσδιοριστούν οι λόγοι που οδήγησαν τον Καισάριο να επιλέξει τα συγκεχριμένα πρόσωπα μέσα από το πλήθος των νεομαρτύρων. Αφετηρία της αναζήτησης αυτής θα πρέπει βέβαια να είναι η προσπάθεια εντοπισμού των μαρτυρολογικών πηγών που είχε υπόψη του ο Καισάριος, δεδομένου ότι βρισκόμαστε σε μια εποχή κατά την οποία δεν υπήρχαν ακόμα μεγάλες συλλογές μαρτυρίων, όπως το *Néon Martυrologion* του Οσίου Νικοδήμου, που αποτελεί την πρώτη σχετική συναγωγή που εκδόθηκε. Ο εντοπισμός αυτός καθίσταται δυνατός με τη βοήθεια κάποιας μνείας του

10. Στην παράσταση αναγράφεται η χρονολογία «1745 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ», υποδηλώνοντας προφάνως τον χρόνο του μαρτυρίου. Στα μαρτυρολόγια δεν καταγράφεται νεομάρτυρας με τα δεδομένα του εικονιζόμενου, που παριστάνεται ως αγένετος νέος.

11. Δεν απαντά στα μαρτυρολόγια. Εικονίζεται ως νέος με σαρίκι, σχεδόν αγένειος.

12. Με το όνομα αυτό καταγράφονται δύο νεομάρτυρες, ο Νικόδημος από τα Μετέωρα († 1551), αγνώστων λοιπών στοιχείων, και ο Νικόδημος από το Ελβασάν († 1722) μαθητής του οσίου Ακάκιου του Καυσοκαλυβίτη. Αν ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι στην τοιχογράφηση απεικονίζονται δύο ακόμη πρόσωπα της καυσοκαλυβίτικης αδελφότητας (ο όσιος Ακάκιος και ο Ρωμανός ο Καρπενησώτης), την ύπαρξη της οποίας γνώριζε ο Καισάριος (βλ. σημ. 6), θα πρέπει να δεχτούμε ότι, κατά πάσα πιθανότητα, ο εικονιζόμενος είναι ο νεομάρτυρας από το Ελβασάν. Η απεικόνιση πάντως θα τοίριαζε και στις δύο περιπτώσεις, δεδομένου ότι ο εικονιζόμενος εμφανίζεται με ένδυμα μοναχού.

13. Σύμφωνα με τον Όσιο Νικόδημο τον Αγιορείτη (ό.π., σ. 88), μετά την αναχομιδή των οστών του νεομάρτυρα που έγινε «εις ολίγον καιρόν» μετά την ταφή του, η κάρα του εφύλασσετο στο Κοντοσκάλι της Πόλης, στον ναό της Παναγίας, απ' όπου την πήρε ο σύγχελλος του Πατριαρχείου Ξηροποταμηνός μοναχός Γρηγόριος, με σκοπό να τη μεταφέρει αργότερα στη μονή του. Μετά τον θάνατο του Γρηγορίου ο Ξηροποταμηνός απαίτησαν και εν τέλει κατόρθωσαν να πάρουν την κάρα στο μοναστήρι τους. Θα πρέπει να διερευνθεί μήπως ο αναφερόμενος Γρηγόριος είναι το ίδιο πρόσωπο με τον επίσης Ξηροποταμηνό και πατριαρχικό σύγχελο Γρηγόριο, ο οποίος πήρε από τον ναό της Αγίας Σοφίας το ανάγλυφο με την παράσταση του Αγίου Δημητρίου, που βρίσκεται εντοιχισμένο στο καθολικό της μονής. Το πρόβλημα για την επιβεβαίωση της ταύτισης βρίσκεται στο ότι ο Σμυρνάχης, (Αθήνα 1903, σ. 547) πιστεύει πως η αγορά του αναγλύφου πρέπει να έγινε μάλλον στα 1568, δηλαδή εκατό και πλέον χρόνια πριν από την τελευτή του νεομάρτυρα.

Καισαρίου στο έργο του *Ιστορικός κατάλογος*, όπου αναφέρεται στον «νεοφανή όσιο» Αχάκιο Καυσοκαλυβίτη. Συγχεκριμένα, γράφοντας για τους μαθητές του Αχάκιου νεομάρτυρες Ρωμανό Καρπενησιώτη, Νικόδημο από το Αλμπασάνι και Παχώμιο Ρούσσο (οι δύο πρώτοι από τους οποίους εικονίζονται, όπως και ο γέροντάς τους, στην τοιχογράφηση του καθολικού), αναφέρει πως «η ιστορία τους φαίνεται εις πλάτος περιεχομένη εις τον βίον του οσίου Αχακίου, τον οποίον έχω και αυτόν, και άλλων οσίων ασκητών, και άλλων νεοφανών αγίων μαρτύρων, των μετά την άλωσιν της Κωνσταντινουπόλεως, όντων υπέρ τους τριάκοντα, είναι δε υπέρ τους χιλίους και περισσότεροι, των οποίων τα ονόματα ως άγνωστα εις εμέ, γνωστά δε παρά τῷ Θεῷ τῷ τα πάντα γινώσκοντι, δεν περιέχονται εις αυτό το βιβλίον των νεοφανών μαρτύρων»¹⁴. Από την αναφορά αυτή γίνεται φανερό πως ο Καισάριος είχε στην κατοχή του μια συλλογή μαρτυρίων που περιείχε συνολικά πάνω από τριάντα βίους, μεταξύ των οποίων και τον βίο του οσίου Αχακίου, όπου γινόταν ευρεία αναφορά και στις περιπτώσεις των τριών μαθητών του. Όπως είναι γνωστό, ο βίος του οσίου Αχακίου, με αναφορές στους τρεις νεομάρτυρες μαθητές του, περιλαμβάνεται σε μια συλλογή μαρτυρίων που βρίσκεται στον κώδικα 199 της Σκήτης των Καυσοκαλυβίων¹⁵. Η συλλογή είναι ιδιόγραφο έργο του μαθητή και βιογράφου του οσίου παπα-Ιωνά Καυσοκαλυβίτη († 1765) και σ' αυτήν περιέχονται συνολικά 31 βίοι, άλλοι από τους οποίους έχουν συνταχθεί από τον ίδιο ενώ άλλοι, οι περισσότεροι, αποτελούν μεταγλωττιση βίων που έγραψαν παλαιότεροι συγγραφείς, όπως ο Ιωάννης Καρυοφύλλης¹⁶. Είναι φανερό πως τα δεδομένα της συλλογής που περιγράφει ο Καισάριος, όπως ο συνολικός αριθμός των περιεχομένων μαρτυρίων και η συμπερίληφθη σ' αυτήν του βίου του οσίου Αχακίου με τις αναφορές στους τρεις μαρτυρήσαντες μαθητές του, ταιριάζουν απολύτως με τα δεδομένα της συλλογής του Ιωνά Καυσοκαλυβίτη, πράγμα που σημαίνει ότι, καταρχήν, είναι τουλάχιστον πολύ πιθανό αυτό να ήταν το «βιβλίον των νεοφανών μαρτύρων» που είχε (μάλλον σε αντίγραφο) στην κατοχή του¹⁷. Η πιθανότητα φαίνεται να προσεγγίζει τη βεβαιότητα, αν συνεχτιμηθεί η πληροφορία ότι ο Καισάριος είχε φιλικές σχέσεις με τον παπα-Ιωνά, όπως δείχνει το γεγονός ότι ένα από τα επιγράμματα του σκοπελίτη λόγιου είναι αφιερωμένο «Εἰς τὴν εικόνα τῆς Παναγίας ζωγραφισμένη ἀνωθεν τῆς | πύλης του ναού, του κελλίου του παπά Ιωνά εις το Καφοκαλύβι»¹⁸.

14. Βλ. Καισάριος Δαπόντες, ό.π., σ. 134.

15. Βλ. Ε. Κουρίλας - Σ. Ευστρατιάδης, *Κατάλογος των κωδίκων της ιεράς σκήτης των Καυσοκαλυβίων και των καλυβών αυτής*, Παρίσι 1930, σσ. 104-5.

16. Βλ. Β. Στ. Ψευτογκάς, «Ιωνάς ο Καυσοκαλυβίτης. Ο βίος και το έργο του», *Αναφορά εις μνήμην μητροπολίτου Σάρδεων Μαζέμου*, 1914-1986, τ. 5, σσ. 399-427.

17. Το ότι ο Καισάριος γνώριζε τη συλλογή του παπα-Ιωνά επισημαίνεται και από τον Ψευτογκάς (ό.π., σ. 425).

18. Βλ. Κ. Καλλιανός, «Καισαρίου Δαπόντες: Επιγράμματα διάφορα», 2ο μέρος, *Πρωτάτον*, 27

Η αντιπαραβολή των νεομαρτύρων που εικονίζονται στο καθολικό με τους βιογραφούμενους στη συλλογή επιβεβαιώνει πλήρως το συμπέρασμα αυτό, δεδομένου ότι τα 28 από τα 34 εικονιακόμενα πρόσωπα καταγράφονται στη συλλογή του παπα-Ιωνά. Όσον αφορά τα 6 εικονιζόμενα πρόσωπα που δεν περιλαμβάνονται στη συλλογή (Άγιος Χρήστος ο Αλβανίτης, Άγιος Ιερόθεος, Αγία Αργυρή, Άγιος Ιωάννης το παιδίον, Άγιος Ιωάννης ο Κύπριος και Άγιος Χριστόδουλος ο εκ περιτομής) όλα τα στοιχεία δείχνουν πως πρόκειται για περιπτώσεις που καταγράφηκαν από τον ίδιο τον Καισάριο, είτε από άμεση προσωπική του εμπειρία είτε από προφορικές μαρτυρίες που είχε συλλέξει ο ίδιος, δεδομένου ότι δεν υπάρχει καμιά άλλη καταγραφή τους.

Ειδικότερα: Ο Άγιος Χρήστος ο Αλβανίτης, σύμφωνα με μαρτυρία του ίδιου του Καισάριου, ήταν χρατούμενος θανατοποινίτης στις φυλακές της Κωνσταντινούπολης τον καιρό που ο Καισάριος (τότε Κωνσταντίνος) ήταν επίσης φυλακισμένος εκεί, εξαιτίας κάποιων κατηγοριών για παράτυπες ενέργειες που είχε κάνει ως αξιωματούχος της μολδαβικής ηγεμονικής αυλής¹⁹. Τα χυριότερα σημεία της αναφοράς του Καισάριου στις τελευταίες ώρες της ζωής του μάρτυρα (που αποτελεί άλλωστε και τη μοναδική πηγή για την καταγραφή της περίπτωσής του στα μαρτυρολόγια²⁰) είναι τα εξής:

Ένας λοιπόν Χριστιανός, Χρήστος το όνομά του,
αληθινά δούλος Χριστού κατά το θέλημά του,
ως τεσσαράκοντα χρονών κατά την ηλικίαν,
περιβολάρης ήτονε απ' την Αρβανιτίαν.
Εστέκετο εις το τζαρσί, και μήλα επουλούσε,

Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1991, σ. 20. Το επίγραμμα περιλαμβάνεται σε ιδιόγραφη συλλογή επιγραμμάτων του Καισάριου, που περιέχεται στον κώδικα 1038 της Μ. Βατοπεδίου, και είναι το εξής:

Και ζωγραφία θαυμαστή ἄλλην παρά καμμίαν
χ(αι) Παναγία θαυμαστή υπέρ την ζωγραφίαν.
Μακάριος εί, Ιωνά, διά την εκκλησίαν,
μακάριος εί, αδελφέ, διά την ζωγραφίαν,
αλλά μακαριώτερος διά την μακαρίαν
ταύτην χ(αι) αξιάγαστον εικόνα την αγίαν.

19. Η κατηγορία αφορούσε τον παράνομο διορισμό ραββίνου από τον Καισάριο, ο οποίος σύμφωνα με ομολογία του ίδιου, δεν είχε αυτό το δικαίωμα. Βλ. Κήπος Χαρίτων, ό.π., σσ. 28-9. Την ίδια ομολογία κάνει και στο ανέχοτο έργο του Βίβλος Βασιλειών, βιβλίο Β', φφ. 173-5. Για να αποφύγει τη σύλληψη έφυγε, με διπλωματική δήθεν αποστολή, στον Ταταρχάνη της Κριμαίας, συνελήφθη όμως όταν αργότερα συνόδευσε τον Ταταρχάνη στην Κωνσταντινούπολη και κρατήθηκε στις εκεί φυλακές επί είκοσι μήνες. βλ. Κήπος Χαρίτων, ό.π., σσ. 39-43.

20. Βλ. Κωνσταντίνου Δαπόντε του μετονυμασθέντος Καισαρίου, *Πατερικόν του εν αγίοις πατρός ημών Γρηγορίου του Διαιλόγου πάπα Ρώμης*, Βενετία 1780, σσ. 567-71, σε ξεχωριστό κείμενο υπό τον τίτλο «Εγκώμιον φυλακής». Ανεξήγητο παραμένει το γεγονός ότι στην απεικόνιση αναγράφεται η χρονολογία 1748 Δεκεμ (βρίου), αφού στο παραπάνω κείμενό του ο Καισάριος αναφέρει πως ο άγιος μαρτύρησε στις 12 Φεβρουαρίου 1748.

Καθολικό της Μ. Ξηροποτάμου.
Ο Άγιος Ιωάννης το παιδίσκον.

Καθολικό της Μ. Ξηροποτάμου.
Ο Άγιος Χρήστος ο Αλβανίτης.

και μ' ένα Τούρχο έτυχε και τα εσυμφωνούσε.
 Απάνω στο παζάρι τους και εις την συμφωνίαν
 φιλονικούν, μαλώνουσιν ευθύς με ευχολίαν.
 Ο Τούρχος να εκδικηθή, συχοφαντεί τον Χρήστον
 πως είπε Τούρχος να γενή, ώ γλώσσα των απίστων [...]]
 Τραβά, τον φέρνει παρευθύς ίσα εις το διβάνι.
 Τον κατεβάζει απ' εκεί, και στο τουμπρούκι βάνει. [...]
 Παρασκευή ήτον αυτό, το δε ταχύ τον χράζει
 απάνω ο τζαβούμπασης και τόνεδιατάζει,
 ο Χρήστος δε, Χριστιανός αυτόχρημα διόλου,
 δεν πήρεν από διδαχαίς τζαβούμπαση καθόλου. [...]
 Τον έφεραν στην φυλακήν, τα χέρια δεμένον,
 με αίματα στην κεφαλή, τον είχαν κρημνισμένον. [...]
 Εγώ δε σαν απόχρυφα μετά χαράς μεγάλης
 απ' το τουμπρούκι έβγαλα και τούτον προς τοις άλλοις.
 Τον έδωκα να φάγη δε, και δεν είχε θελήσει.
 «Προς τι να φάγω», έλεγε. «Μη 'γώ και θέλω ζήσει;»
 Και λότελα δεν έφαγε. Διψών και πεινασμένος
 ετελειώθη εν Χριστώ αποκεφαλισμένος. [...]
 Με παρακάλεσε πολλά με πόνον της καρδίας
 να δώσω να του κάμουσι κάμποσας λειτουργίας. [...]
 Μ' έδωκε δε ο Άγιος εκεί ένα ακώνι
 από τζελίχι, κρεμαστό, τό είχεν εις την ζώνην. [...]
 Δώδεκα μέρες ήτονε μηνός Φεβρουαρίου
 όταν ο Χρήστος έλαβε το στέφος μαρτυρίου,
 από γεννήσεως Χριστού χρόνους εις τους χιλίους
 οκτώ και τεσσαράκοντα επί επτακοσίους.

Στο ίδιο κείμενο ο Καισάριος αναφέρει πως κατά τη διάρκεια της εικοσάμηνης παραμονής του στη φυλακή:

Είδα λοιπόν, ώντας παρών, δύο και τρεις να χύσουν
 το αίμα διά τον Χριστόν, ήγουν να μαρτυρήσουν. [...]
 Χαίρω πως αξιώθηκα μαζί να κατοικήσω
 με τούτους εις την φυλακή, και να συνομιλήσω.

Μεταξύ αυτών θα πρέπει ασφαλώς να ήταν και ο επίσης εικονιζόμενος στην τοιχογράφηση, αλλά άγνωστος στα μαρτυρολόγια, Άγιος Ιω(άν)ν(ης) το παιδίον, δεδομένου ότι στην παράστασή του αναγράφεται η ίδια ακριβώς χρονολογία (1748 Δεκεμβρίου) που συνοδεύει και την παράσταση και του Αγίου Χρήστου του Αλβανίτη. Σ' αυτόν τον Άγιο Ιωάννη, πιθανότατα, αναφέρεται στο ίδιο κείμενό του ο Καισάριος, όταν γράφει:

Άλλος προτήτερ' απ' αυτόν εβγάλει και με δίδει,
το είχεν εις το δάκτυλο, σμαράγδι δακτυλίδι,
κ' ένα Σταυρόν, εις τον λαιμό τον είχε χρεμασμένο.
Όστις εκόπη και αυτός διά τον σταυρωμένον.

Δική του επίσης μαρτυρολογική καταγραφή —όχι όμως από προσωπική εμπειρία, όπως οι δύο προηγούμενες περιπτώσεις, αλλά μάλλον από κάποια προφορική μαρτυρία που θα είχε ακούσει από αυτόπτη — αποτελεί και η περίπτωση της Αγίας Αργυρής από την Προύσα, που μαρτύρησε στην Κωνσταντινούπολη τον Απρίλιο του 1725· εκτεταμένη αναφορά στον βίο και το μαρτύριό της κάνει στο ίδιο κείμενό του, αμέσως μετά τον Άγιο Χρήστο τον Αλβανίτη²¹.

Για τους υπόλοιπους τρεις νεομάρτυρες που εικονίζονται στην τοιχογράφηση, δηλαδή τον Άγιο Ιερόθεο, τον Άγιο Ιωάννη τον Κύπριο, και τον Άγιο Χριστόδουλο τον εκ περιτομής (προφανώς εβραίο προσλυτισμένο), δεν έχει επισημανθεί κανένα γνωστό στοιχείο, ούτε στα κείμενα του Καισάριου, ούτε στα διάφορα μαρτυρολόγια. Έτσι θα πρέπει μάλλον να θεωρηθεί, ως πιθανότερη εξδοχή, πως πρόκειται για περιπτώσεις νεομαρτύρων της εποχής που έγιναν γνωστές στον Καισάριο από προφορικές διηγήσεις, ίσως όχι αρχούντως επαρκείς ώστε να επιτρέψουν κάποιες σχετικές αναφορές στα κείμενά του· την πιθανότητα να πρόκειται για περιπτώσεις συγχρόνων, γνωστοποιημένες στον Καισάριο από μαρτυρίες, φαίνεται άλλωστε να επιβεβαιώνει και η χρονολογία 1745 που αναγράφεται στην παράσταση του Αγίου Ιωάννη του Κυπρίου.

Συμπερασματικά λοιπόν θα μπορούσε να λεχθεί με βεβαιότητα πως ο Καισάριος, θέλοντας να καταρτίσει το εικονογραφικό πρόγραμμα σχετικά με τους νεομάρτυρες, προέταξε καταρχήν κάποιες περιπτώσεις μαρτυρίων που είχε καταγράψει ο ίδιος (είτε από άμεση προσωπική του εμπειρία, είτε από προφορικές διηγήσεις που είχε ακούσει) και συμπλήρωσε τον απαιτούμενο για τον προσφερόμενο χώρο αριθμό χρησιμοποιώντας το μεγαλύτερο μέρος των περιπτώσεων που περιλαμβάνονται στη συλλογή του παπα-Ιωνά.

Οι παραστάσεις νεομαρτύρων σε φορητές εικόνες και τοιχογραφίες αποτελούν ένα αρχετά γνωστό, αν και όχι πολύ συνηθισμένο, φαινόμενο της μεταβυζαντινής εικονογραφίας, που φαίνεται πως πρωτοεμφανίζεται τον 16ο αι. και παίρνει τη μεγαλύτερη έκτασή του κατά τον 18ο και τον 19ο αι. Συχνά η απεικόνισή τους γίνεται σχεδόν αμέσως μετά το μαρτύριό τους, ενίστε μάλιστα πριν από την επίσημη αναγνώρισή τους από την Εκκλησία²².

21. Κ. Δαπόντες, *Πατερικόν*, ὁ.π., σσ. 572-4.

22. Βλ. Μ. Γαριδῆς – Θ. Παλιούρας, «Συμβολή στην εικονογραφία νεομαρτύρων», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 22 (1980) 169. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Αγίου Γεωργίου του εξ Ιωαννίνων († 1838), που εικονογραφείται σε φορητή εικόνα δεκατρείς μόλις ημέρες μετά το μαρτύριό του (αυτ., σ. 177).

Η εξαιρετική ιδιαιτερότητα της περίπτωσης του καθολικού της μονής Ξηροποτάμου συνίσταται στο ότι, ενώ στις άλλες περιπτώσεις, απ' ότι τουλάχιστον είναι γνωστό, πρόκειται για τη μεμονωμένη παράσταση ενός προσώπου (που συνήθως συνδέεται άμεσα με τον συγχειριμένο τόπο), εδώ τα εικονιζόμενα πρόσωπα αποτελούν πραγματικό πλήθος. Είναι προφανές πως ο Καισάριος, ανεξάρτητα από το ότι έκανε ο ίδιος την επιλογή των νεομαρτύρων του εικονογραφικού προγράμματος, δεν πρέπει να απέβλεπε τόσο στην απόδοση τιμών σε ξεχωριστά πρόσωπα, όσο στο να τονίσει την ευρύτητα και τη διαχρονικότητα που χαρακτήριζε το φαινόμενο των νεομαρτύρων στην Τουρκοχρατούμενη Ελλάδα.

Ούτε όμως και η επιλογή της θέσης όπου απεικονίζονται οι νεομάρτυρες είναι τυχαία. Καταρχήν οι περίπτοι πεσσοί και μάλιστα τα δύο χαμηλότερα διάχωρά τους, όπου και οι παραστάσεις των νεομαρτύρων, αποτελούν τις πιο προσιτές οπτικά θέσεις της τοιχογράφησης. Πέρα από αυτό, είναι γνωστό πως η ύπαρξη μεμονωμένων παραστάσεων νεομαρτύρων στους πεσσούς ναών ερμηνεύεται ως συμβολική έκφραση των αντιλήφεων της εποχής, που θεωρούσε τους νεομάρτυρες ως στύλους της εκκλησίας, δηλαδή στηρίγματα της ορθοδοξίας κατά τα χρόνια της δουλείας²³. Είναι φανερό πως, αν η μεμονωμένη παράσταση ενός νεομάρτυρα σε κάποιο πεσσό χαρακτηρίζεται από τον συμβολισμό αυτό, τότε η σχεδόν πλήρης επικάλυψη της επιφάνειας όλων των πεσσών με νεομάρτυρες όχι μόνον διατηρεί το ίδιο συμβολικό περιεχόμενο, αλλά επιπλέον του προσδίδει περισσότερη σαφήνεια και μεγαλύτερη ένταση.

Όλα αυτά δείχνουν, βέβαια, πως η καινοτομία του Καισάριου ήταν προϊόν μιας συγχροτημένης άποψης, που δεν μπορούσε να αρχεστεί στην πεπατημένη της παραδοσιακής θεματογραφίας, αλλά επιδίωκε την ανανέωση και τον εμπλουτισμό της. Εν προκειμένω, ο Καισάριος θέλει να δείξει πως η ορθόδοξη Εκκλησία εξακολουθεί να είναι μια ζώσα Εκκλησία, που δεν εξάντλησε τη δυναμική της, αλλά συνεχίζει να γεννά μάρτυρες, όπως και στα πρώτα χρόνια της ζωής της. Δεν υπάρχει αμφιβολία πως η άποψη αυτή εκφράζει το ξεπέρασμα της απόλυτης προσήλωσης στη βυζαντινή παράδοση, που χαρακτήριζε τους πρώτους αιώνες της Τουρκοχρατίας, και τη στροφή προς τη σύγχρονη εποχή. Είναι, με άλλα λόγια, η έκφραση του πνεύματος μιας γενιάς που αρχίζει να πιστεύει στον εαυτό της, δηλαδή, εντέλει, μια εκδήλωση των αντιλήφεων που χαρακτηρίζουν τον ελληνισμό του δεύτερου μισού του 18ου αιώνα.

Θεσσαλονίκη

ΜΙΛΤΙΑΔΗΣ Δ. ΠΟΛΥΒΙΟΥ

23. Βλ. Μ. Γαρίδης – Θ. Παλιούρας, δ.π., σ. 196. Η αναφορά γίνεται με αφορμή παράσταση του νεομάρτυρα Αγίου Ιωάννη του εξ Ιωαννίνων († 1526) σε πεσσό του καθολικού της μονής Βαρλαάμ των Μετεώρων (1548), ενώ αναφέρεται και παράσταση του ίδιου Αγίου σε πεσσό του καθολικού της μονής του Προφήτη Ηλία Ζίτσας (1526).